

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Ryttare och hjortar på nordiska gravstenar

Oxenstierna, Eric

Fornvännen 322-330

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1954_322

Ingår i: samla.raa.se

den här i fråga varande från Norrby.² Det förefaller mig sålunda icke orimligt, att benspetsar som fig. 2 kunnat nå Mellansverige från bronsåldersskulpturerna österut. Hornhackor, vilka kunna dateras till bronsåldern, äro relativt sällsynta. Statens historiska museum äger utom det här i fråga varande exemplaret, som möjligen utgör ett förarbete, endast en från Gotland härörande, rättegad, ornerad hornhacka, som kan tänkas hänföras till detta skede.³

Andreas Oldeberg

² A. V. Zbrueva, *Istoriija naselenija Prikanija v anan'iusk'uju epocku, Materialy i issledovaniija po archeologii, SSSR nr 30, Uralu i Priuralja, Tom V, Moskva 1952, s. 236, Taf. XLI. R. Indreko, Asva linnus asula, Muistse Eesti linnused, 1939, s. 26, fig. 3. R. Indreko, Pronksiaja asulaleid Asvas, »Üliõpilasteleht» nr 11, Tartu 1934, fig. 5: 4. (Professor Indreko har benäget lämnat mig uppgift på dessa arbeten.)*

³ H. Hansson, *Gotlands bronsålder*, fig. 13.

RYTTARE OCH HJORTAR PÅ NORDISKA GRAVSTENAR

De germanska ryttarbilderna före vikingatiden bildar en liten, ytterst intressant grupp. Möjbrostenens fullt rustade ryttare beledsagas enligt nyaste granskning av tvenne hundar, vilket givit W. Holmqvist anledning att sammanställa stenen med den försvunna Ramsjöstenen från samma landskap¹. Han drar även upp inflytelselinjer från sydgermanska ryttarbilder av S:t Georgstyp med skivfibulan från Oron i Schweiz som ypperlig representant.

Ryttarbildernas innebörd torde ha kunnat skifta. Guldbrakteaten från Lidstad (se Holmqvist, a. a. fig. 5) och pressblecken från Vendelgrav I hör såtillvida samman, som båda burits i det dagliga livet, den förra som en amulett i ett band om halsen, de senare på en krigarhjälm. Här dominerar säkert en symbolisk innebörd sådan som Holmqvist antyder: att sitta till häst iförd komplett krigarutrustning för att på spjut söka spetsa en orm, det är ingen jaktscen, det är ett direkt bildlån från kristet område, där ryttaren är Guds riddersman, som besegrar det onda. På hedniskt område är symboliken däremot inte fullt klar, eftersom äldre nordisk religion vördade ormen såsom ett gudomligt djur². Antingen har vissa kristna trosföreställningar leddat bildlånet, eller också har den kristna bilden omtolkats på ett för oss ännu oklart sätt. Betecknande är, att de båda nordiska ryttarna inte spetsar sin orm, vilket är regel i kristen konst.

Martebostenens båda livfullt mot varandra vända ryttare³ måste man närmast sammanställa med de båda stående krigarna på Vallstena-stenen⁴, bägge från Gotland. Tornérspel i samband med begravningar är väl den tolkning,

¹ W. Holmqvist, *Ryttaren från Möjbro*, Fornvännen 1952, s. 241—263.

² Jan de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte*, I, 1935, s. 121, 227.

³ S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine*, 1941, fig. 6.

⁴ S. Lindqvist, a. a., fig. 16.

*Fig. 1. Sparlösaasten med ryttaren, skeppet och Valhallsbyggnaden.
— The Sparlösa stone with rider, ship and hall of Valhalla.*

som ligger närmast till hands; dessa torde även avspeglas i hingsthetsningarna på ett flertal gravstenar⁵.

Annorlunda är förhållandet med de tre andra ryttarbilderna på germanska gravstenar: Hornhausen, Möjbro och Ramsjö. I fråga om dessa kan man eventuellt tänka på romerska sarkofagframställningar, som heroiserar den döde⁶. Det finns emellertid även en inhemska linje. Alltifrån bronsåldern känner vi skeppet, som för den döde över havet till det nya landet. Så förklaras skeppet på Kivikgravstenarna⁷, skeppssättningarna under yngre bronsåldern, skeppet på stenarna från Hågeby⁸ och Ramsjö i Uppland (Holmqvist, fig. 6) och på talrika andra skandinaviska gravstenar. Under vikingatiden har landet efter döden uppenbarligen fått kontur och namn.

⁵ Förnämligast är Hågebystenen, se Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift XI, s. 321 ff., fig. 1—2. Ofta avbildad.

⁶ W. Holmqvist, a. a., s. 258, hans fotnoter 25—26.

⁷ C.-A. Althin, Studien zu den bronzezeitlichen Felszeichnungen von Skåne, 1945, I s. 60 ff., II, Tf. 74—77.

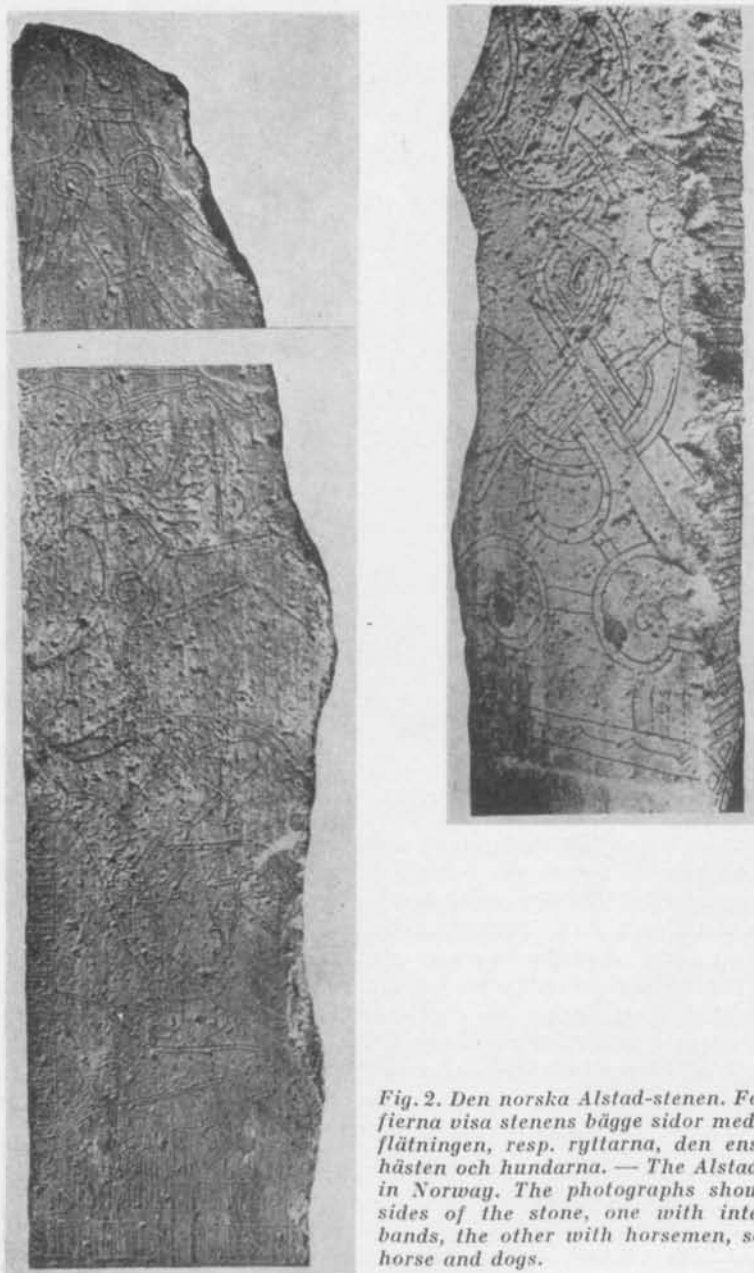

Fig. 2. Den norska Alstad-stenen. Fotografierna visa stenens bägge sidor med bandflätningen, resp. ryttarna, den ensamma hästen och hundarna. — The Alstad stone in Norway. The photographs show both sides of the stone, one with interlaced bands, the other with horsemen, solitary horse and dogs.

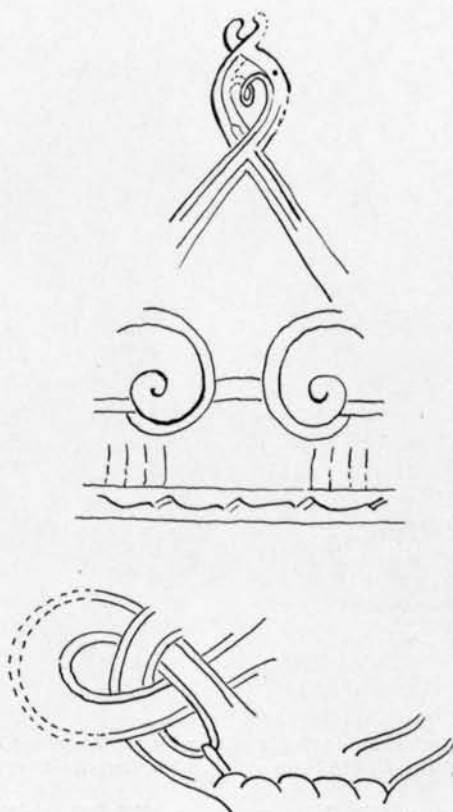

Fig. 3. Den norska Alstad-stenen. På teckningen har det stiliserade skeppet och Valhallsbyggnaden lösts ur ornamentiken. — The Alstad stone in Norway. The drawing shows the decoration without the stylized ship and the hall of Valhalla.

Det har blivit Valhall. Vid sidan därom har vi en föreställning om, att den döde krigaren även kunde rida till Valhall. Vi ser ryttaren, hans hund, en välkomnande Valkyria och själva Valhallsbyggnaden med torvtak på den gotländska bildstenen Alskog Tjängvide I^a. På en annan gotländsk sten, Ardre VIII^a, återkommer ryttaren, Valhallsbyggnaden och Valkyrian. Rytta- ren föres tydligen till Valhall av Odens åttbenta häst, Sleipnir; vi får för den skull inte tro, att ryttaren måste vara Oden själv. Men hans hund, som finns på så många liknande framställningar, fick inte plats i övre fältet, varför konstnären för fullständighetens skull resolut placerade hunden på en ledig plats längst ner till höger!

* S. Lindqvist, a. a., fig. 137.

* S. Lindqvist, a. a., fig. 139.

Fig. 4. Kråkhättan-stenens ena sida, där man ser taggarna av en hjortkrona.
— One side of the Kråkhättan stone, showing the snags of an antler.

På Sparlösa-stenen (fig. 1), som dateras till 700-talet¹⁰, alltså till tiden mellan de äldsta ryttnarbilderna och de ovannämnda gotländska, återfinnes alla de nämnda motiven: skeppet, som seglar till Valhall, ryttaren, som ledsagas av tre djur (liksom på Ramsjöstenen är det ena djuret lika stort som hästen, men zoologiskt svårt att bestämma), och överst själva Valhallsbyggnaden.

Valhallsbyggnaden återkommer på ytterligare en sten, vilket hittills förbisetts, nämligen på den norska Alstad-stenen¹¹ (fig. 2—3). Vi ser ryttaren med hans båda hundar och en jaktfalk enligt välkänt mönster¹². Även denna ryttare åtföljes av ett tredje, större djur, som här skulle kunna tolkas som en reservhäst. Dessutom förekommer av okänd anledning en andra ryttare med ett stort föremål i handen (en styråra?) samt en rovfågel (troligen en symbolisk dödsfågel, liksom på många andra gravstenar). En annan av stensens smala sidor har bandornamentik, och man har i denna observerat kon-

¹⁰ H. Jungner, Sparlösa-stenen, Fornvännen 1938, fig. 4.

¹¹ Lis Jacobsen, Evje-stenen og Alstad-stenen, Norske Oldfunn VI, 1933.

¹² S. Lindqvist, a. a. fig. 134.

Fig. 5. Kråkhättan-stenens andra sida.—The other side of the Kråkhättan stone.

turerna av ett skepp med sköldar vid relingen, men hittills förbisett en husgavel med korsade drakhuvuden, liknande tälten i Osebergsfyndet¹³. Gaveln står på kraftiga voluter och under dessa ett antal streck, som möjligen kan representera en stavkonstruktion. Ornamentets karaktär av tak och hus kan inte betvivlas, och i anslutning till nämnda gravstenar kan byggnaden bara tänkas åsyfta Valhall.

De talrika skeppsbilderna och de nämnda yngre gravstenarna synes ge oss rätt att i rittarbilderna från Hornhausen, Möjbro och Ramsjö se de äldsta framställningarna av den döde till häst, troligast ridande till landet efter döden, såsom sig höves iförd full stridsrustning och åtföljd av sina hundar. Däremot är det väl inte erforderligt att tvinga in meanderbården och enterlacflätningen under Hornhausenryttaren i bildframställningen. Bilderna blir klarare, om vi skiljer de symboliska drakdödarna från de dödas sista ritt.

Därutöver har Holmqvist velat se en hjortjakt bakom ett flertal rittarframställningar. Det är nämligen möjligt, att det främre djuret på Möjbrostenen haft en hjortkrona. Säkra hjortar förekommer på två av stenarna från Hornhausen.

¹³ *Brögger-Shetelig*, Osebergfundet, Bd. II, 1928, fig. 159, 162, pl. XIX.

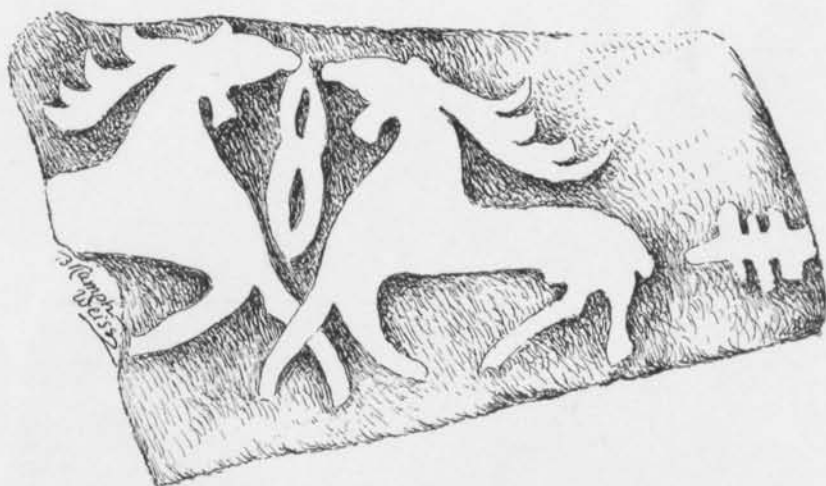

Fig. 6. Älgbild från Garda II. Teckning av B. Kamph-Weiss.
— Elks from Garda II.

Hjortjakter står faktiskt i ett egendomligt samband med den dödes hädanfärd under förhistorisk tid. Mest känd är skildringen av Theoderik den Stores död, just från 500-talet¹⁴. Sagan berättar, att han befann sig i badet, när hans tjänare ropade. Utanför sprang den ståtligaste hjort, som någonsin skådats. Theoderik rusade upp, fick syn på en främmande, svart häst, svingade sig upp på densamma och ilade i sporrsträck efter hjorten. Han kom aldrig mer tillbaka. Ett flertal andra sagor berättar om riddare, jägare och skogsarbetare, som på samma sätt försvunnit under hjortjakter. Det finns i sagor, myter och traditioner talrika andra exempel på tron, att hjorten visar vägen till landet efter döden¹⁵.

Vi känner även ett antal säkra bilder av hjortjakter på gravurnor, men de tillhör den äldsta järnåldern i Östtyskland, nämligen en mössurna från Elsenau II, Kreis Schlochau¹⁶, urnor från Bomst¹⁷, från Lahse i Schlesien¹⁸ och Ödenburg i Ungern¹⁹, samt en hjortbild på en illyrisk gravsten från Lampersdorf, Kreis Oels²⁰.

¹⁴ Sammlung Thule, Bd. XX, s. 459; O. Höfler, Der Runenstein von Rök und die germanische Individualweihe, 1952, spec. s. 28.

¹⁵ F. Losch, Balder und der weisse Hirsch, 1899; jfr Peuckert, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens IV, s. 92 ff.

¹⁶ W. LaBaume i Blätter für deutsche Vorzeit, 1924, s. 20, avb. 16.

¹⁷ Kellermann i Germanien 1938, fig. 5.

¹⁸ E. Petersen, Schlesien von der Eiszeit bis ins Mittelalter, 1935, s. 103, avb. 204.

¹⁹ M. Hoernes, Urgeschichte der bildenden Kunst, 1898, Tf. 31.

²⁰ E. Petersen i Altschlesische Blätter, 1937, s. 9, avb. 1—2.

Fig. 7. De gotländska älgbilderna, från Bara Nederbjärs III, Västkinde Butter och Endre Skog. Teckning av B. Kamph-Weiss. — The Gotland elks, from Bara Nederbjärs III, Västkinde Butter and Endre Skog.

Vi har visserligen från vikingatiden en säker hjortjakt på en runsten, just från Uppland, nämligen i Balingsta socken²¹. Men den är sen, och vikingarnas förvärldsligade föreställningsvärld ger sämre möjligheter att fixera en eventuell symbolik. Ävenledes förvirrar den skidåkande bågskytten. Det utesluter dock ingalunda möjligheten, att det är den döde, som framställts även här, med en för honom värdig sysselsättning, i Valhall eller lockad dit av en hjort som symbolisk vägvisare.

Trots spridda dokument rörande hjortjakter förblir emellertid de båda bilderna från Hornhausen och Möjbro alltför osäkra exempel därpå. Hornhausens ryttare och hjortar är huggna på olika stenar, och vi kan därför inte räkna med ett direkt samband mellan dem. Möjbrostenens främre hund är rimligtvis för liten för att vara ryttarens byte, hjortkronan ytterligt osäker och hundarna uppträder här liksom annorstädes parvis.

Likväl finns den av Holmqvist sökta hjorten på en uppländsk gravsten, nämligen på ett år 1944 publicerat fragment (fig. 4)²², vars relief då inte kunde tolkas. Fragmentet är mycket litet, men lyckligtvis är just den lilla bit av stenen bevarad, som tillåter oss att tala om en hjort, nämligen det rundade, övre, vänstra hörnet med fyra taggar av hjortkronan! Fragmentet påträffades i samband med en undersökning vid Kråkhättan i Vämblinge, Estuna socken i Uppland, löst liggande mellan gravarna. Dessa tillhör den för äldre och mellersta järnåldern vanliga, låga typen, varför Kråkhättan-stenen med gott fog torde kunna dateras till tiden *före* vikingatiden. Stenens form har tydligen varit i huvudsak rektangulär med rundade hörn och avjämnade kanter samt försedd med en bred kantrelief på bägge sidor, dubbel på hjortsidan, tredubbel på den andra sidan, där ingenting av eventuella figurer syns (fig. 5). Kråkhättan-fragmentet överensstämmer med Hågebystenen genom den rektangulära formen och huggningen på stenens bägge sidor.

Minst tre taggar syns på Kråkhättan-stenen. En fjärde tagg, nedtill till höger om huvudstammen, framträder tydligt på fotografiet, men kan möj-

²¹ Upplands runinskrifter III, 1949—51, pl. 138—39.

²² H. Thålin, En bildsten från Roslagen, Fornvännen 1944, s. 243 ff.

ligen bortförklaras, när man betraktar originalet. Mot tolkningsförslaget kan invändas, att hornkronan sitter mycket nära kanten, och att stammen blir väl tjock nedåt brottstället. Men hjorten kan ha hållit huvudet elegant nedsvängt såsom hästen på Möjbrostenen. Dessutom kan hjortkronans stam vara åtskilligt längre och något svängd, såsom fallet är i naturen. Stenen är, även vad kantbården beträffar, rätt dåligt och grovt huggen. Fragmentet kan i varje fall blott bilda övre vänstra eller högra hörnet, eftersom en bildstens nedre hörn måste ha sin förlängning i en sockel. Andra tolkningsförsök, såsom en delfinstjärt med motsvarigheter på de gotländska stenarna, tillfredsställer inte alls, varför tolkningen såsom en hjortkrona synes vara rimligast.

Även på de gotländska bildstenarna finns fyrfotadjur med stor hornkrona, nämligen på stenarna från Endre Skog, Västkinde Butter, Bara Nederbjärs III och Garda II (fig. 6—7)²³, på vilken sistnämnda förekommer två mot varandra vända djur. Här är det dock inte fråga om hjortar, utan om älgar. Hornens form, den runda mulen, kroppens tyngre byggnad och haksågget visar det tydligt. Men i det nu aktuella sammanhanget finns det ingen väsentlig skillnad mellan hjortar och älgar. Där hjortens skogsmarker slutar, tar älgens vid. Människorna har fått ägna sitt intresse åt de cervider, som fanns inom deras eget bosättningsområde. Sålunda får vi tänka oss, att älgarna på Gotlands bildstenar uttrycker samma symbol som hjortbilderna i Uppland och Sachsen.

Därmed finns samtliga av Holmqvist nämnda symboler representerade på uppländska gravstenar från tiden omkring 500—700, nämligen den monumentalt huggne *ryttaren och hans hundar* (Möjbro och Ramsjö, sannolikt den döde själv på väg till landet efter döden), den egendomligt primitive *adoranten* (Krogstastenen, Holmqvist fig. 7), *hjorten* (Kråkhättan-stenen, sannolikt såsom symbolisk vägvisare), *skeppet* (Ramsjö och Häggeby, för seglatsen till landet efter döden), och dessutom *hingsthetsningen* (Häggeby-stenens andra sida, som symbol för de spel, som ägde rum vid den dödes begravning).

Skeppet och hingsthetsningarna går tillbaka till bronsålderns Kivikgrav och har sålunda uråldriga anor inom landet. Adoranten, ryttaren och hjorten är nykomlingar söderifrån. Stilistiskt spårar vi olika källor, men ryttaren och hjorten möts redan på sydgermanskt område, i Hornhausen.

Vid sidan om Gotland, som genom sina kalkstenshällar levererat det ojämförligt största antalet bildstenar i Skandinavien, står nu Uppland med fem²⁴ högeligen representativa bildstenar från tiden före vikingatågen.

Eric Oxenstierna

²³ S. Lindqvist, a. a. fig. 50/52, 65, 69 och 352.

²⁴ Om Skoklosterstenens ryttare medräknas, blir antalet stenar sex, jfr B. Almgren, Runstenen vid Skokloster, Uppländsk bygd 1940.